

Lucrarea nr. 5

Fluorescența de Raze X

Obiectivul lucrării

Prezentarea modului de generare a razelor X, determinarea numărului atomic Z al unui material necunoscut, determinarea compoziției chimice a unui aliaj.

Principiul lucrării

Fluorescența de raze X (X-Ray Fluorescence – XRF) este o tehnică analitică non-destructivă care utilizează interacțiunea razelor X cu un material pentru a determina compoziția sa elementară. În industria alimentară fluorescența de raze X poate fi utilizată pentru monitorizarea elementelor restricționate.

Principiul producerii razelor X. Sunt generate raze X dacă un anod este bombardat cu electroni ce au trecut în prealabil printr-un câmp electric accelerator cu voltaj V_0 . Schema unui generator de raze X este prezentată în Figura 1.

Analiza spectrală (Figura 2) arată că:

- se emit radiații cu un spectru continuu de energii (radiație de frânare)
- se emit câteva linii discrete, cu energii bine definite, caracteristice materialului anodului.

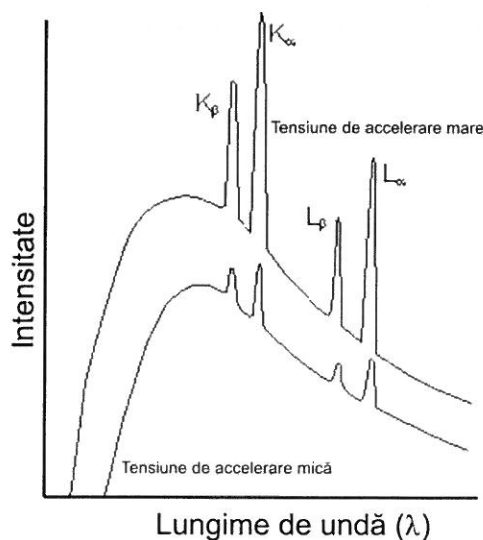
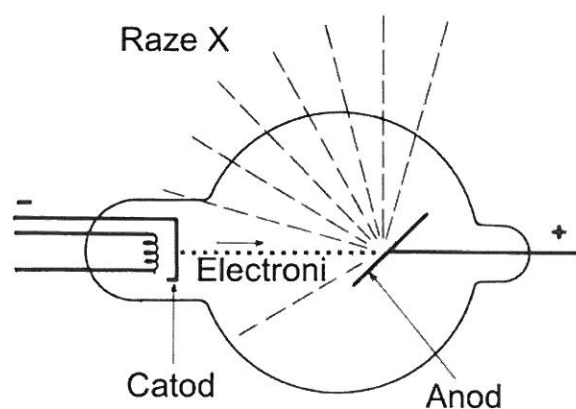
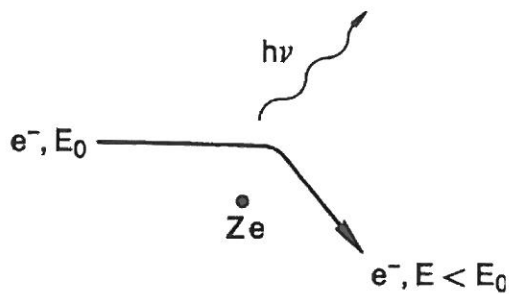

Figura 1. Schemă a generatorului de raze X.

Figura 2. Spectrul unui tub de raze X.

Generarea spectrului continuu. Electronii accelerați la o diferență de potențial V_0 , vor acumula energia cinetică:

$$E_0 = \frac{mv^2}{2} = eV_0$$

Dacă electronii ajung în vecinătatea nucleelor din atomii anodului, aceștia sunt deviați de la traiectoria inițială și astfel încetiniți (Figura 3). În concordanță cu teoria clasică electrodinamică, o sarcină electrică accelerată pozitiv sau negativ (frânată) va emite radiație electromagnetică. Astfel, pentru fiecare electron frânat se poate scrie următoarea relație:

Figura 3. Un electron cu energia E_0 este deviat în câmpul nucleului și încetinit. Acest proces duce la emisia unei cuante radiative.

iar energia $h\nu$ a razelor X se poate determina din relația următoare:

$$h\nu = E_0 - E$$

unde E este energia cinetică electronului după frânare.

Observăm cazul limită, când întreaga energie cinetică (E_0) a electronului este emisă sub forma unei cuante de raze X. În acest caz electronul este frânat până la repaus, iar $E = 0$.

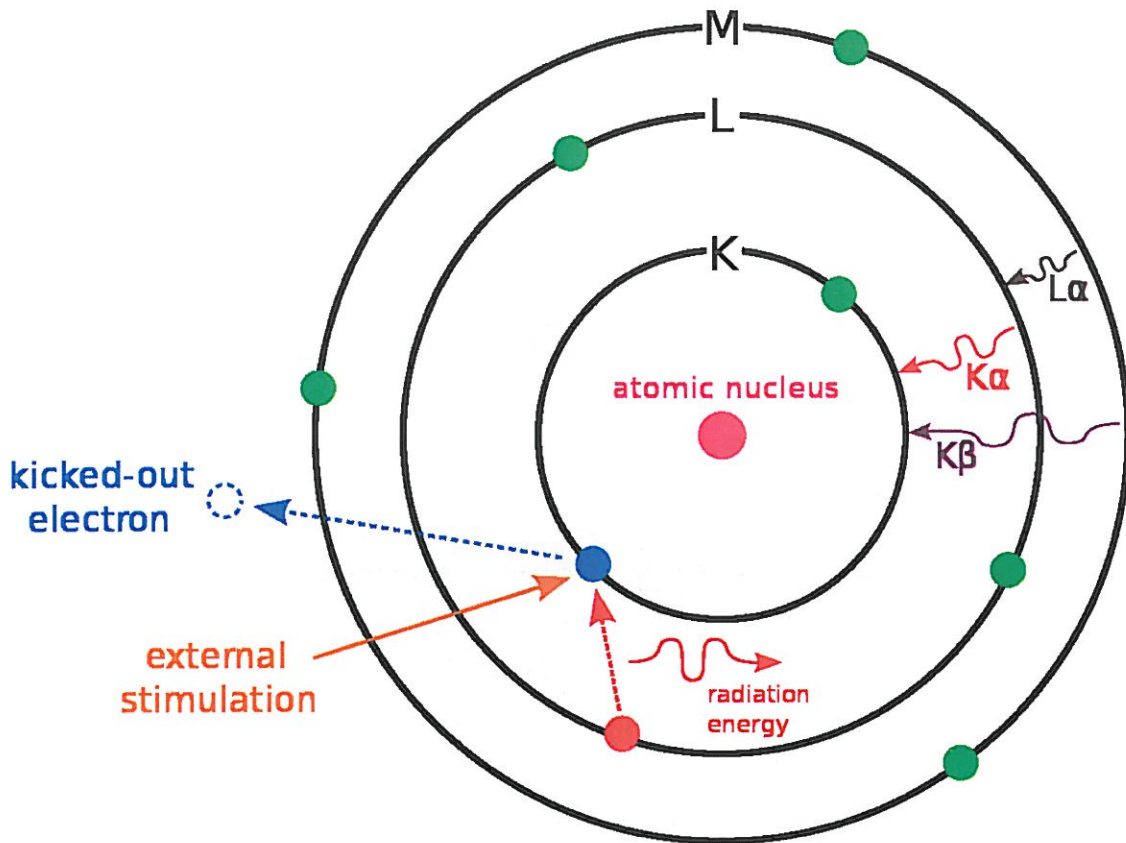
Generarea spectrului discret. Dacă un atom cu numărul atomic Z este ciocnit de un foton cu energie mai mare decât E_K , unde E_K este energia de legătură a unui electron din pătura K a atomului, unul dintre cei doi electroni ai acestei pături poate primi o energie suficient de mare ca să părăsească pătura și să ajungă pe o stare superioară, ori să părăsească atomul (Figura 4). Golul pozitiv astfel apărut în pătura K este ocupat de un electron din pătura L sau M, tranziția respectivă efectutându-se cu respectarea regulilor de selecție. Rezultatul tranzițiilor este mutarea golului din pătura K în pătura L, M, N și apariția radiațiilor X caracteristice de fluorescență sub forma de linii de energie:

$$E_{K\alpha} = h\nu_{K\alpha} = E_K - E_L$$

$$E_{K\beta} = h\nu_{K\beta} = E_K - E_M$$

$$E_{K\gamma} = h\nu_{K\gamma} = E_K - E_N$$

Totalitatea razelor X apărute în urma trecerii golului din pătura K în păturile superioare formează seria K de linii de raze X. Astfel, liniile care se obțin în urma tranzițiilor a căror stare finală este nivelul K ($n=1$), formează seria K, cele ale căror stare finală este nivelul L ($n=2$) formează seria L, la fel avem seria M, seria N, etc.

Figura 4. Reprezentare schematică a efectului de fluorescență de raze X.

Tranziția cea mai probabilă este cea dintre pătura L și K, astfel încât aceasta este cea mai intensă. Nu toate tranzițiile posibile de pe păturile superioare pentru ocuparea golului pozitiv sunt permise.

Spectrul de fluorescență de raze X. Un detector măsoară intensitățile razelor X emise de către atomii din probă în funcție de energiile acestora. Din spectrul de fluorescență de raze X (Figura 5) se poate deduce ce elemente sunt prezente și concentrațiile acestora.

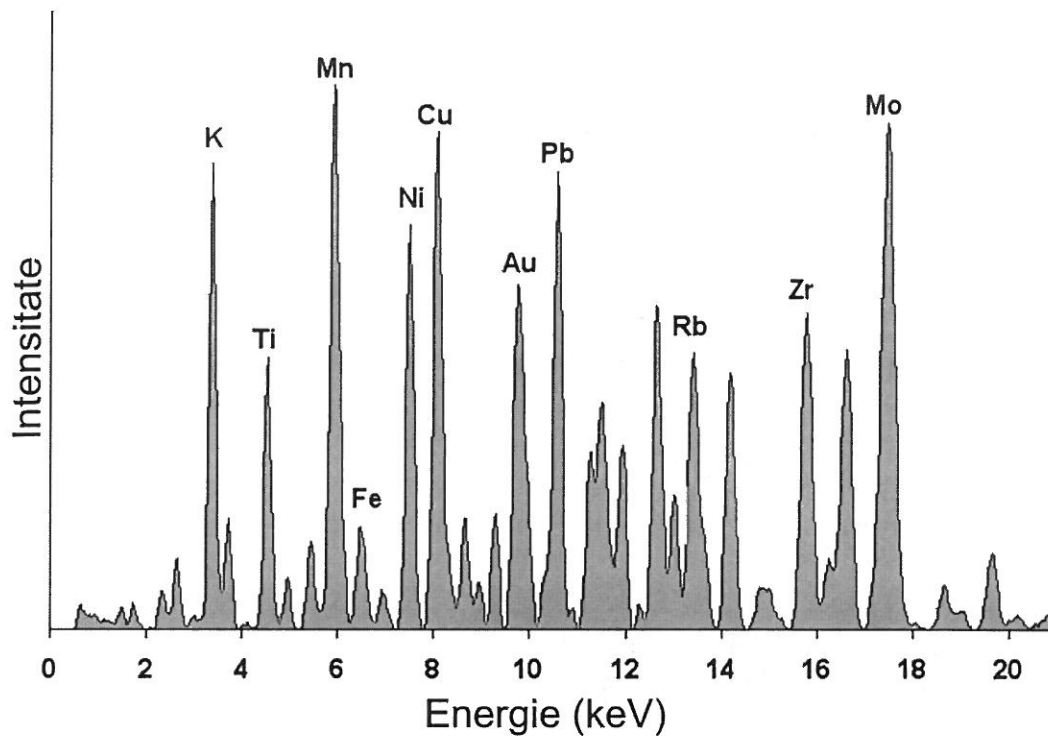

Figura 5. Exemplu pentru un spectru de fluorescență de raze X multielement.

Determinarea unui element necunoscut. Modelul Bohr al atomului hidrogenoid descrie într-un mod satisfăcător energia și spectrul de emisie al atomilor cu un singur electron. În cazul atomilor cu mai mulți electroni o relație între energia fotonilor emiși de element și numărul de ordine Z al elementului este dată de legea Moseley. Pentru seria K aceasta se scrie:

$$E_K = hcR(Z - \sigma_K)^2 \left(\frac{1}{1^2} - \frac{1}{n^2} \right) \text{ cu } n = 2, 3, \dots,$$

iar pentru seria L:

$$E_L = hcR(Z - \sigma_L)^2 \left(\frac{1}{2^2} - \frac{1}{n^2} \right) \text{ cu } n = 3, 4, \dots,$$

Dacă exprimăm E_K și E_L în eV, atunci produsul constantelor $hcR=13.6$ eV, iar constantele de ecranare $\sigma_K = 1$ și $\sigma_L = 7.4$

Astfel, pentru $n=2$ rezultă energia liniei K_α

$$E_{K_\alpha} = \frac{3}{4} hcR(Z - \sigma_K)^2$$

iar pentru $n=3$, energia liniei L_α

$$E_{L_\alpha} = \frac{5}{36} hcR(Z - \sigma_L)^2$$

Analiza cantitativă a compoziției chimice. Intensitatea peak-ului înregistrat în cazul unei analize de fluorescență de raze X este proporțional cu numărul de atomi din probă. Pornind de la formula densității $\rho = \frac{m}{V}$ și exprimăm masa analizată ca produs între masa atomică și numărul de atomi, iar volumul ca produs al suprafeței analizate și grosimea probei:

$$\rho = \frac{n_0 \cdot A}{S \cdot d}$$

astfel,

$$n_0 = S \cdot d \cdot \frac{\rho}{A}$$

Pentru numărul de atomi din fiecare specie din aliaj putem scrie:

$$n = n_0 \cdot \frac{H}{H_0} = V \cdot \frac{\rho}{A} \cdot \frac{H}{H_0}$$

unde H și H_0 sunt înălțimile peak-urilor probei analizate, respectiv al probei de referință.

Astfel, ponderea masică a elementului i în aliaj este:

$$C_i = \frac{n_i \cdot A_i}{\sum_i n_i \cdot A_i} = \frac{\rho_i \cdot \frac{H_i}{H_{0i}}}{\sum_i \rho_i \cdot \frac{H_i}{H_{0i}}}$$

Problemă

1. În urma investigării unei probe necunoscute s-au obținut peak-uri la valorile 4.47, 8.06 și 8.66 keV. Pornind de la premisa că aceste peak-uri sunt atribuite unor linii K_α (acestea fiind de regulă cele mai intense) să se determine numărul de ordine Z corespunzătoare pe baza legii lui Moseley și să identifice elementele constituențe.
2. La ce valori vor apărea liniile K_α și L_α pentru elementul Pb ($Z=82$)?
3. Să se determine concentrația fiecărui element din aliajul cu spectrul de fluorescență de raze X din Figura 6.

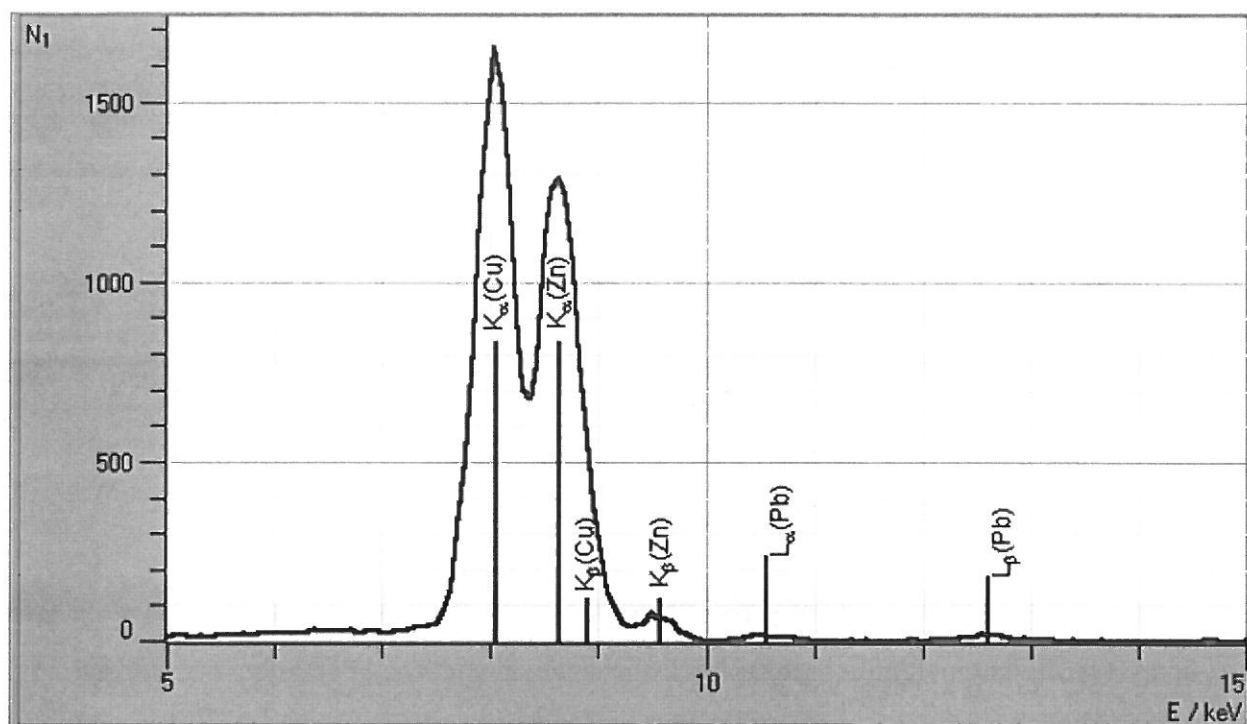

Figura 6. Spectrul de fluorescență de raze X al unui aliaj metalic.

Completați rezultatele în Tabelul 1.

Tabelul 1.

Element	ρ (g/cm^3)	Linia (K_{α} , L_{α})	H	H_0	$\rho \cdot \frac{H}{H_0}$	C (%)
Cupru	8.69		1628	2959		
Zinc	7.10		1273	3132		
Plumb	11.34		14.6	711		

Bibliografie

1. H. Haken, H.C. Wolf (1994) The Physics of Atoms and Quanta: Introduction to Experiments and Theory, Springer Verlag
2. Leybold Didactic, Physics Leaflets P7.5.1.2 Determination of the chemical composition of a brass sample by x-ray fluorescence analysis.